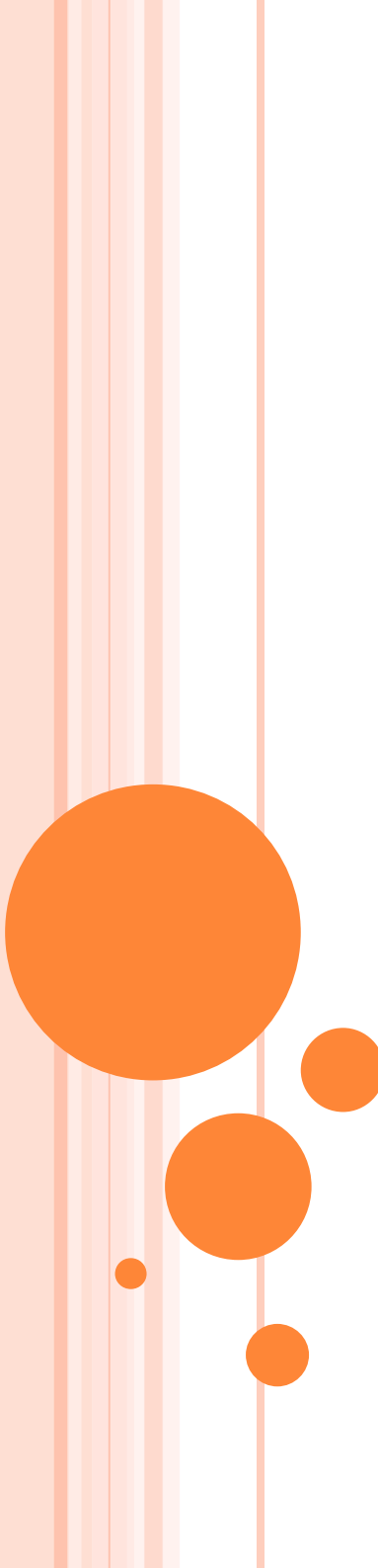

A TERMÉSZETI KÖRNYEZETRE UTALÓ TELEPÜLÉSNEVEK NÉVADÁSI HÁTTERE

Kovács Éva

IX. Hungarológiai Kongresszus

Miskolc, 2026. augusztus 26.

FUNKCIONÁLIS NÉZŐPONT A NYELV

- „Funkcionális keretben [...] a nyelv nem elvont szerkezetek rendszere, hanem az emberi kommunikációban megvalósuló, jelentéseket hozzáférhetővé tevő aktuális nyelvi struktúrák konvencionális hálózata.” (LADÁNYI–TOLCSVAI 2008: 24)
 - „Egyrészt egy egyén tudásának része, összefüggésben a világról való tudásával, e tudás egyes összetevőinek a begyakorlottságával. Vagyis azzal, hogy az egyes nyelvi kifejezéseket, szerkezeteket és a velük jelölt fogalmakat milyen gyakorisággal és milyen mértékű mentális erőfeszítéssel használja az egyén. Másrészt a világról való ismeretek fogalmi megkonstruálása, tapasztalati alapú kategoriális elrendezése nemcsak egyéni elméleti teljesítmény, hanem egy közösségé, egy társadalomé is.” (LADÁNYI–TOLCSVAI 2008: 26)
-

KOGNITÍV NYELVÉSZET

A névadás:

- az egyén mentális tevékenysége, illetve
- a közösségek névadási szokásai alapján **névmodelleket** követ
- az egyén **társadalmi-nyelvi szocializációjának** fontossága
- különbség a műveltségi nevek (köztük is főként a településnevek létrejötte) és az ember lététől függetlenül is létező helyeknek (a természeti neveknek, pl. folyók, hegyek) neveinek a körében jelentkező névadási szituációk között

TERMÉSZETI KÖRNYEZETRE UTALÓ TELEPÜLÉSNEVEK

- az ember tevékenységétől függetlenül is létező helyekről kapták megnevezésüket (így a **természeti nevekkel** mutatnak rokonságot)
- mint településnevek a **műveltségi nevekhez**, vagyis az ember által alkotta entitások megnevezéséhez tartoznak
- „míg a természeti nevek létrejöttében és használatában döntően a nyelvi-kommunikációs szükségletek játszanak szerepet, addig a műveltségi nevek esetében a társadalmi motívumok is jelentős súllyal vannak jelen a névadáskor” (HOFFMANN–RÁCZ A.–TÓTH V. 2019: 117)

TELEPÜLÉSNEVEK

KOGNITÍV-PRAGMATIKAI ALAPÚ FELFOGÁSBAN

- közösség helyett az **egyén** szerepe
- a település léte emberi cselekvés következménye, jellemzője a **tudatosság, a szándékosság, az egyéni érdekek** szerepe
- a településnevek különböző típusai, szemantikai kategóriái között jelentősek a névadási helyzet névszociológiai különbségei
- a személynévi eredetű településneveknél (pl. *Bátor*, *Péter*, *Peterd* stb.) a legerősebb a személyhez való kötődés

TERMÉSZETI KÖRNYEZETRE UTALÓ TELEPÜLÉSNEVEK KOGNITÍV-PRAGMATIKAI ALAPÚ FELFOGÁSBAN

A névadói tudatosság háttérbe kerülését bizonyítja:

- igen **magas az átvett nevek aránya** a történeti névanyagban a természeti nevek, elsősorban a víznevek között, pl. *Duna, Dráva*
- a természeti nevek között **ritkábban fordul elő a többnevűség**, pl. *Tapolca ~ Hejő*
- itt fontos szerep jut a **jelentéshasadás** útján történő névadásnak, pl. *Ér, Halom*

TERMÉSZETI KÖRNYEZETRE UTALÓ TELEPÜLÉSNEVEK

- egyrészt **lokális** körülményekre (pl. víz, hegy stb. közelségére),
- másrészt **általános földrajzi viszonyokra** (pl. növényzetre, állatvilágra, geológiai jellegre) utalhatnak
- a földrajzi köznévi eredetű településnevek létrejötte **jelentéshasadás** útján történik
- elsősorban a **metonimikus névadás sémái** figyelhetők meg:
 - a lokális funkciót kifejező, eredetileg nem települést jelölő helynévből (elsősorban víznévből és hegynévből) metonimikus névadással alakult településnevek esetében a HELY A HELY HELYETT térbeli kapcsolat,
 - az általános földrajzi viszonyokra utaló településnevek között pedig a NÖVÉNY A HELY HELYETT, illetve az ÁLLAT A HELY HELYETT séma

METONIMIKUS NÉVADÁS

- alapja legtöbbször a **térbeli érintkezés**
- 1. a legegyszerűbb esetben a település mellett található természeti objektum válik a település megnevezésévé, illetve
- 2. ehhez képest szervesebb viszony, amikor a településen belüli természeti hely neve vonódik át a településre (ez a jelentésbővítéssel hozható összefüggésbe)

METONIMIKUS NÉVADÁS

HELY A HELY HELYETT TÉRBELI ÉRINTKEZÉS

Sárospatak-, Hegyeshalom-féle településnevek:

- **természeti név > településnév:**

Sáros-patak > *Sárospatak* (1435: *Saaros Patach*, lásd még 1201/1272/1285: *Potok*, Borsod-Abaúj-Zemplén m., FNESz.)

Hegyes-halom > *Hegyeshalom* (1197/1337: *Hegesholm*, Moson vármegye, FNESz.)

- nevek szemantikai tartalma egyértelműen megváltozik a névadás során, egy másik objektum azonosítására is felhasználjuk őket
- névmodellek szerepe: pl. a *fő* 'forrás' utótagú településnevek esetében (pl. *Szuha-fő*, *Pinka-fő*)

METONIMIKUS NÉVADÁS

NÖVÉNY A HELY HELYETT

- **komplexebb kognitív folyamatok**
- a *Búza-*, *Gomba-féle* nevekben nem csupán 'a hely jellegzetes növényzete' jelentés, hanem a 'hely, ahol az adott növény terem' helyjelölő funkció is
- a *Bükk-*, *Haraszt-féle* nevek esetében fontos számolni a fanév 'erdő' gyűjtőnévi jelentésével (pl. *Haraszt*: 1227: *horost*, Gy. 1: 440, 'egyfajta tölgyerdő')
- az angol *Oxford* ('ökrök gázlója') településnév:
 - 'az a hely, ahol ökrök átgázolnak a folyón'
 - 'az a hely, ahol az ökröket át lehet hajtani a folyón'
 - 'az a hely, ahol a víz elég sekély ahhoz, hogy az ökrök biztonságosan átvágjanak a folyón'

TERMÉSZETI KÖRNYEZETRE UTALÓ TELEPÜLÉSNEVEK ÁTMENETI KATEGÓRIÁK

- **növénynév** (pl. *tölgy*) > ? **természeti név** (*Tölgy* erdőnév) > **településnév** (vö. pl. 1264/1393/1466: *Thulgh*, v., Csongrád vm., KMHsz. 1: 282)

- **állat- és növénynevek** > ? **személynév**

pl. *Bárány*: 1212: *Baran* szn. (ÁSz. 90), *Csóka*: 1211: *Choucha* szn. (ÁSz. 200), *Farkas*: 1138/1329: *Farcas* ~ *Farkas* szn. (ÁSz. 300), *Farkasd*: 1138/1329: *Farcasti* szn. (ÁSz. 301) stb.

pl. *Árpás*: 1237: *Arpas* (ÁSz. 74), *Búza*: 1213: *Buza* (ÁSz. 165), *Som*: 1181: *Som* (ÁSz. 724) stb.

- **földrajzi köznév** (pl. *ér*) > **természeti név** (*Ér* víznév: 1295: *Eer*, palus, Bihar vm., KMHSz. 1: 92) > **településnév** (pl.*1214/1550: *Her*, pr., Bihar vm., KMHSz. 1: 92)

JELENTÉSHASADÁS

- az a jelenség, amelynek során a közsói helyjelölő kifejezések új, tulajdonnévi jelentést nyernek.
- az *Ér*, *Halom* típusú nevek gyakoriak a természeti nevek körében
- a településnevekben elsősorban vízrajzi, domborzati, valamint határneveket alkotó földrajzi köznevek szerepelnek: pl.

Árok: 1301: *Aruk*, p. (Gy. 3: 67, Heves vm.)

Patak: 1230: *Potahc*, t. (Cs. 3: 623, Sopron vm.)

Hegy: 1221/1550: *Hegy*, v. (KMHsz. 1: 126, Békés)

Erdő: 1. 1243/1335/XVII.: *Erdő* (Gy. 2: 482, Gömör vm.), 2. 1215/1550: *Erdev* (Gy. 3: 90, Heves vm.)

- a földrajzi köznevek használata átmeneti jelenségeket eredményez tulajdonnevek és közsói megjelölések között
- e nyelvi jelenségek nyelvemlékekbeli státusát nehéz megítélni

TERMÉSZETI KÖRNYEZETRE UTALÓ TELEPÜLÉSNEVEK

- kettős helyzete (műveltségi név, de a természeti nevekkel mutat rokonságot)
- a névadás mögött akár komplexebb kognitív mechanizmusok is húzódnak
- létrejöttükben leginkább a nyelvi-kommunikációs szükségletek játszanak szerepet

Köszönöm a figyelmet!

